

Euskal Hizkuntz ideiak XVI. mendean: Zaldibia, Garibai, Poza

Jose Ramon Zubiaur

Aurtengo otsailean bertan, 1990ean, irakurri dugu Deustuko Unibertsitatean, Donostiako G.U.I.T.-E.U.T.G. izeneko bere egoitzan, gure tesi doktora, bere gaia artikulu honen izenburuan isladatu dugularik. Bere ideia nagusiak laburbiltzen saiatuko gara ondoren, kapitulu eta atalen zenbakuntza jarraituz. Tesia bera G.U.I.T.en CUADERNOS MUNDAIZ delakoan laster publikatuko dela uste dugu.

0. Aurkezpena

Bertan, gure lanaren helburuak eta motibazio orokorra aipatuko ditugu.

Euskal kulturaz eta, bereziki, hizkuntz gaietaz interesaturik, Unibertsitatean ikasle ginen garaitik bertatik sumatu genuen halako konplexu bat gure hizkuntzaren jatorri eta ezaugarriei buruzko ideia okerren eta jadanik mitiko bihurtuen setakeriaz. Hauxe izan da, eskuarki, tesi doktoralaren gaitzat Euskal Ideia Linguistikoaren Historia aukeratzera bultzatu gaituen motibazioa.

Hasiera batean, gai honen historia osoa burutzea pentsatu genuen, baina gaiari sakonago heltzeko hau eta hura irakurri ahala, historia kronologikoki murriztuz joan zitzaigun, harik eta XVI. mendera soilik mugatu arte eta, bereziki, tituluan bertan aipatzen ditugun hiru autoreen ingurura: Zaldibia, Garibai eta Poza lizentziatuarenera.

0.1. Linguistikaren historiaz

Gure lan honekin, pentsatzekoa den bezala, Euskal Linguistikaren Historia ekarpenez aberastu nahi izan dugu, berau lengoia eta hizkuntzei eta, bereziki, euskarari buruzko euskal ideien disziplina zientifiko eta azterketa sistematiko eta jarraitua ulertzen dugularik.

Disziplina honetako historilaria den R.H. Robins ingelesak, bere obran aditzera ematen digu, nola, era honetako estudioak kultura askotan, berak deitzen duen espekulazio dogmatikoa edo "herri-linguistika" izan duen aurrekari¹. Ideia hau eta "Beren herriaz idazten duten lehen euskaldunak"² XVI. mendean sortzearen fenomenoak -jadanik Tovar-ek azpimarratua- elkar-turik, sumatu uste dugu, agian mende honetan eta hiru autore hauen baitan hasten dela lengoaiari buruzko euskal herritar espekulazioaren bilakaera euskal zientzia linguistikoratz, hau hastapenetan nahikoa ahula izan bazitekeen ere.

0.2. Euskal ideia linguistikoak

"Ideia linguistikotzat" kontsideratzen ditugu aztertu ditugun autoreen obra inprimatuek jasotzen dituzten bai gogoeta eta eritzi teorikoak eta baita datu eta aspektu filologikoak, testu-bilketak, etimologiak etab. ere. Filologikoa eta linguistikoa antzinatean gaur baino nahastuagoak egon badira, hau areago eman da euskal filologia eta linguistikaren kasuan. TEXTOS ARCAICOS VASCOS obraren autorea den Koldo Mitxelena, Garibairen obraren jakitun bikaina berau, ezinbestekotzat jotzen zuen filologiaz guri oharpen hau eskatzea, berak bere aldetik FONETICA HISTORI-

CA VASCA liburuan jator asko mamitzen duen oharpena hain zuzen ere.

Eta "EUSKAL ideia linguistikotzat" kontsideratzen dugu euskal autoreek adierazi dutelako, nahiz gure hizkuntzari nahiz beste batzuei buruz edota lengoaiaz orokorki ari. Guk, halere, bagenuen susmoa Euskara izango zela gure tesiaren gai nagusia. Eta ez bakarrik Poza lizentziatuarekiko, baizik eta baita bide batez aztertu ahal izateko ere, ea badagoen gure autoreen ekarpenik linguistika orokorrean eta -balego- nolako erlazioa luketen gure hizkuntzaren ezaugarriekin. Azken bolada honetan dexente idatzi da hizkuntza propioa edukitzeak hizkuntzalarien teorien orientazioan izan duen eraginaz.

0.3. Euskal linguistika linguistika orokorretik

Euskal literatura estudiatzeko K. Mitxelenak zuen ereduari jarraiki, hots: "nazioarteko neurriak erabiliz"³ XVI. mendeko gure autoreak estudiatu eta baloratzeko, Linguistikaren Historiaren eremuan indarrean dauden kriterioez baliatu gara.

Honela bada, guztiz beharrezkotzat jo dugu lanaren 1. kapitulua -ondoren laburbilduko duguna- Pizkundeko ideia linguistikoen azterketari dedikatzea, XVI. mendekoei alegia.

Aurkezpeneko beste azpiataleai buruz -0.4tik 0.6ra- aipatu autoreen estudiorako baliatu ditugun joera orokorrak aurreratzea besterik ez dugu egiten berorietan, artikulua honetan hurrenez hurren atal bakoitzean laburtuko duguna bestalde.

1. Kapituluak. Pizkundeko ideia linguistikoak (XVI. m.)

Kapitulu honen ideia nagusia garaiko ideia linguistikoak estudiatzea da, honela gure "linguistak" mende horretako linguistikaren errepresentatzaile zein neurritan kontsidera ditzakegun aztertu ahal izateko, edota zein neurritan apartatzen diren aipatu linguistikatik, kasua hau balitz.

1.1 Ideia linguistikoak XVI. mendeko Europan

Pizkundearen aro zentrala izan zen XVI. mendeak, dirudie-
nez, funtsezko paper bikoitza jokatu zuen kontinente zaharreko
ideia linguistikoaren garapenean:

a) Erdi Aroko tradizio linguistiko eta filologiko biblikoaren
jarraipenarena.

b) Bide batez, halako linguistika orokor eta konparatu bat
sortzearena, biek, azterketa linguistikoaren horizontea za-
baltzean, gramatikaren deskribapen greko-latindarraren loturak
progresiboki hausteari ekin ziotelarik.

Ikus dezagun zehatzago:

a) *Erdi Aroko tradizio linguistiko biblikoaren jarraipen beza-
la*, Pizkundeko linguistikak hurrengo gaiak garatu zituen:

- Hizkuntza guztien monogenesia hizkuntza sakratu eta per-
fektua zen hebraieraren baitan aurkitzea.

- Hizkuntzen ugaritasuna esplikatzekeo Babelgo haustura, be-
rau berriro onerako biderik gabeko Jainkoaren zigorra izanik.

- Galdurik zatekeen lehen hizkuntzarekiko nostalgia, hemen-
dik segitzen delarik haurren hizkuntzaz zuten interes berezia,
hizkuntza naturala edo lehen hizkuntza zein zatekeen arazoaz
mitoak berpiztuz, hala nola Sametikoarena⁴, etab.

Nostalgia honen ondorio zen, hain zuzen ere, garai hartan
etimologiaren munduari eman zioten garrantzia, etimologia
lehen hizkuntzarekin topo egiteko bidea izan zitekeela uste bait
zuten, hizkuntza endekatu postbabeliko dibertsoen baitan
kontserbaturiko haren elementuak aurkituz alegia.

Bestalde, etimologia zen lehen aipaturiko Pizkundearen
aztertzaileetako baten hitzetan: "... la scienca mème".⁵

Etimologiaren metodoa, ordea, oso akastuna zen, askotan in-
tuitiboa, XIX. mendeko Gramatika Historikoak eskuratu dizkion
ezagutza teknikoak falta bait zitzaizkion. Honela bada, anakro-
nikotzat jo behar ditugu beren etimologia desegokiak direla eta,
gure autoreei buruz eman diren eritzi hain gogor asko.

- Pizkunde pentsamentu linguistikoaren beste ezaugarri bat hurrengo bereizketa zen:

- Alde batetik hizkuntza nobleak, gramatika zutenak, beraz idatz zitezkeenak eta estudioa merezi zutenak: latina, grekoa eta hebraiera.

- Eta bestetik hizkuntza "arruntak", "arte" edo araurik ez zutenak, ez-idatziak, erabiliaren poderioz bakarrik ikasten zirenak.

Pizkundeko hizkuntzalariek ahalegin bikainak egin zituzten hizkuntza nobleak eta hauen etimologia sakonki estudiatzen: gramatika, lexikoa, testuen bilketa, etab., hauxe izanik Pizkundearen ezaugarri berezietako bat: Nebrija, Luis Vives, Erasmo, P. Ramus, El Brocense, etab.

Ez dezagun, ordea, gauza handirik espero eremu honetan Zaldibia eta Garibai historilariengandik, ez eta nautikako irakasle eta legegizon zen Poza lizentziatuagandik.

b) Baina neurri apalagoan bada ere, hizkuntzalarien estudioaren horizontea zabaltzea ekarri zuen Pizkundeak, kontuan izanik hizkuntza dibertsoekiko zuten interesa, "arruntak" deitzen zieten hizkuntzekiko alegia.

Hainbat faktorek egin zuen hau guztia posible:

- "Kontinente linguistiko" exotikoak aurkitzeak, garaiko bidaia eta deskubrimenduei esker: Mundu Berriko hizkuntzak, Afrikakoak eta Asiakoak. R.H. Robins lehen aipatuak bere LINGUISTIKAREN HISTORIA LABURRA liburuan azpimarratzen du zenbaiterainoko eragina izan zuen europarrak ez ziren filologiak -bereziki semitikoak eta txinarra- ezagutzeak, azterketa linguistikoak egiteko ordu-ra arte iraun zuen tradizio gramatikal greko-latindarrarekiko gehiegizko menpekotasuna arintzeko⁶.
- Bestalde, europar estatu modernoek garapenak eta hauen literaturek izan zuten loraldi geroz eta handiagoak, beren hizkuntza "arruntak" duintasuna bultzatu zuten, hizkuntza nazional bihurtuak izateraino jasoz. Honek guztiak berekin zekarren gramatikak, lexikoak, ortografiaren

tratatuak etab. egin beharra. Ez zen, ordea, guzti hau kritikarik eta sarkasmorik gabe burutu.

- Gainera, hizkuntza "arrunten" duintasuna, baita sakralizazioa ere, itzulpen biblikoek egin zuten posible, protestanteen munduan bereziki.

Laburbilduz, Pizkundek berebiziko lana egin zuen hizkuntza dibertsoak deskribatzen, lexikoak biltzen eta halaber material linguistikoak -oroit Vulcanius-en Parergon-a, Leizarragaren testamentu berria-.

Guzti honek gai bihurtu zuen, gainera, lehen konparatismo linguistikoari ekiteko, bereziki Europakoak ziren hizkuntzen halako sailkapen-eskema batzuek zirriborratzera ere iritsi zirelarik, nahikoa interesgarriak gainera -ikus gero 4. kapituluaren 4.4. azpiatala-.

"Hizkuntz babel" hau deskubritzeak, adituren batek idatzia du, geroz eta zailago egiten zuen hebraiaren baitatiko monogenesiaren dogma. Honela, mito linguistiko berriak sortzen hasi ziren, poliki-poliki aurrekoa ordezkatu zutenak, batez ere estatu berrien interesen aldeko mitoak. Mito hauen ugalpena da, beraz, Pizkundearen ezaugarrietarik bat bere bigarren erdi-partean. Hona hemen ezaugarri batzuek:

- Frantzian, galoek eta beren hizkuntzak grekoan zutela jatorria;
- Netherlandera, edo flamenkoa, hebraieraren parekideak zirela, bigarren ama-hizkuntzaren moduko bat;
- Teutonikoarena edo hizkuntza germaniko zaharrarena etab.

Testuinguru honetan kokatu behar dira, gure ustez, "Lehen Euskara"ren mitoa edota baita honen ihardespina zen "Lehen Gaztelania"rena; ondoren aztertuko ditugunak alegia.

1.2. Ideia linguistikoak Espainian XVI. mendean

Bere hainbat lanetan Luis Gil-ek marratu digu espainiar Pizkundearen panorama, eta egia esateko ez positiboegia.

Espainiar pizkunde linguistikoa, funtsean, ez da europarraren bidetik aldentzen. Garaiko espainiar Linguistika, agian, gutxiago saiatuko da lengoaiaren eta gizadiaren lehen hizkuntzaren jatorriaz espekulazioak bilbatzen, bere eginkizun nagusia gaztelaniar dialektoa hizkuntza nazional bilakatzea izan bait zen.

Gaztelaniaren promozio hau lehen batean latinari aurre emanez egin zen -Nebrija, Valdés- eta bigarren fase batean batzuek Toledoko hizkuntz era Sevillakoari kontrajarriz. Azkenean, ordea, Gaztela Zaharreko izan zen garaile atera zen hizkuntz eredu, Menéndez Pidal-ek demostratu duenez⁸.

Italiera edo frantsesaren aurrean, espainiar kasuari gagozkio- la, gaztelaniak bere duintasuna lortu eta hizkuntza nazionalaren kategoria eskuratu ahal izateko, ez zituen bere aurrean Penintsulako beste erromantzeak bakarrik eduki, baita euskararen presentzia ere, hizkuntza oso zahartzat eta desberdintzat kontsideratua, ez-latindarra alegia. Honela, bere gordintasun bizienean planteiatzen zen hurrengo arazoa: ZEIN ZATEKEEN ESPAINIETAKO LEHEN HIZKUNTZA? -gure tesiaren 1.2.5.atala, ondoren laburbilduko duguna-.

Hizkuntza primitiboa kaldeera zela, Arias Montano, edota grekoa zela, Juan Valdés, ziotenen eritzien aurrean, "Euskara Primitiboa"ren teoria aurkitzen zen. Antonio Tovar-ek zirriboratu dizkigu teoria honen jatorria eta esplikazioa⁹, teoria honek bere alde zuelarik iparraldeko mendietan mintzaturiko hizkuntzaren izaera desberdina, zaharra eta bertakoa, Bir-konkistari ekin zitzaion lurraldeko hizkuntzarena alegia.

Teoria edo mito honen aurrean, XVI. mendean "Gaztelania Primitiboa"ren teoria zentzugabeko mamitu zen, XVII. mendean ere oraindik batzuek jarraitzen zutena. Teoria honen arabera, erromatarrak Penintsulara iritsi zirenean, gaztelania jadanik mintzatzen zen bertan. Honek demostratzen digu argi eta garbi norberaren hizkuntza mitifikatzea ez zela izan Larramendiren asmakizuna eta ez dela izan euskaldunon ezaugarri eskusiboa¹⁰.

2. Kapituluua. Juan Martinez de Zaldibia batxilerra

Ez zen izan espezializazioa Pizkundearen ezaugarria, ezta lan honetan estudiatzeko ari garen euskal autoreena ere. Halako pluridisziplinatasun bat "avant le mot", edota argiago esateko, gai historiko, linguistiko, filologiko, juridiko eta abarretako obren nahastura izan zen areago.

Honela bada, ideia linguistikoak batzuetan, froga historikoetan eta baita etnografikoetan ere oinarritzen dira eta, alderantziz, askotan, autorearengan berarengan eta obra berean. Garibaik bereziki, bere obra ugarian zehar, jite eta kalitate oso dibertsoko gogoeta "historiko-linguistiko" asko jaulkitzen ditu.

Guzti honek behartu gaitu azterketa-metodo oso zehatza praktikatzera, lehen bi autoreen baitan aplikatu duguna; honek hurrengo atalak hartzen ditu:

- *Euskarari buruzko "kanpoko" ideia linguistikoak.* Hemen jasotzen ditugu eta aztertzen gure hizkuntzaren jatorriaz, antzinateaz, hedaduraz eta gainerako aspektu "ohar-garriez" esan den guztia.
- *Euskarari buruzko "barneko" ideia linguistikoak.* Bere ezaugarri propioak: fonetikoak, morfosintaktikoak edota lexikoak.
- *Beste hainbat ohar linguistiko* beste hizkuntza batzuekiko, baldin bada, hala nola Katalan eta Portugesari buruz Garibairen kasuan.
- *Euskal testuak, etimologiak eta beste hainbat "aspektu filologiko".*

Oinarritzeko eskema hau da tesiaren 2. kapituluuan aplikatu duguna J. Martinez de Zaldibia batxiler tolosarraren obra azterterakoan.

SUMA DE LAS COSAS CANTABRICAS Y GUIPUZCOANAS, Gipuzkoako lehen historiatzat kontsideratua izan den obra berau, eskuz idatzitako kopien bidez zabaldua, bere lehen edizioa, dirudienez, 1945ekoa da¹¹.

2.1 Datu biografiko laburrak

Jaiotzez tolosarra, familiaz Ahaide Nagusiekin uztartua, hainbat kargu izan zituen, hala nola Tolosako Alkatetza hirutan, lehenengoa 1544ean eta hirugarrena 1574ean, hurrengo urtean hil baino zertxobait lehenago.

2.2 Euskarari buruzko "kanpoko" ideiak

Bere obran gai linguistikoa txikia da hedaduraz, baina ez bigarren mailakoa. Mañarikuak eta bestek diotenez, gure hizkuntzaz aurreko kroniketan jasotzen ziren ideia eta uste ia guztiak biltzen ditu, guk hurrengo eran laburbilduko ditugunak:

- Euskara zela Espainiako ama-hizkuntza eta orokorra, Tubalek eta honen jendeak ekarri zuen hizkuntza postbabilikoa.
- Euskara garbi eta aldakuntzarik gabe mantendu zela nahiz eta ideia hauek frogatzen batere saiatu ez.
- Garaiko euskaldungoaren deskribapen nahikoa zehatza ematen digu. Gai hauek guztiak etengabe agertuko dira geroago euskaralagian.

2.3 Euskarari buruzko "barneko" ideiak

Idazle tolosarraren obrak ia parrafo bat bakarra jasotzen du hizkuntzari berari dagokionez interesa duena, bereziki honen deklinabideaz eta azentuaz.

Badirudi autoreak bere ama-hizkuntzan halako deklinabide moduko zerbait somatzen duela izen propioentzat eta gaur deklinabide "mugagabea" deitzen duguna, bien ezaugarritzat artikulurik eza izanik.

Azentuaren posizioa nahikoa egoki azpimarratzen du, K. Mitxelenak dioenez¹².

2.4. Aspektu filologikoak

Azkenik, bere obran euskal testu labur batzuek eta etimologiaren bat biltzen ditu Zaldibiak:

- Juan de Lazkanoren kantua;
- M. Txanfarronena;
- Beotibarko Guduaren zatia¹³.

Honela bada, Kronika eta apologisten bitarteko autoretzat kontsideratzen dugu Zaldibia, filologiaren munduan Garibairen aurrekaria, dudarik gabe honen baitan eragina utzi zuelarik¹⁴.

3. Kapituluua. Esteban Garibai eta Zamalloa

Lehenago aditzera eman dugun bezala, Esteban Garibai izan da, dituen oharpen linguistiko eta filologiko ugari eta dibertsioengatik, lehen aipatu dugun azteketa-metodoa erabiltzera behartu gaituena, eta beroni ere aplikatu egin diogu.

Bi elementuk baldintzatzen zuten Esteban Garibai autoreaz egitekoa genuen lana: alde batetik arrasatearra pertsonaia-mito bihurtua zegoela eta, bestetik, euskaralogo txarraren prototipotzat kontsideratua, etimologiaren eremuan irudipenak bakarrik eraginda jokatu zuela eta. Koldo Mitxelenaren eta J. Caro Barojaren iradokizunak jarraituz, -Barojarenak bereziki, Garibaiz diharduen bere liburukoak¹⁵ - guztiz beharrezkotzat kontsideratu dugu ahalik eta zehatzen aztertzea:

- Bere ideia linguistikoen multzoa, 3.2 eta 3.3. atalak;
- Bere etimologiaren lagin handi bat errebisatzea, bere garaiko etimologiaren prozedurarekin eta gaurkoarekin kontrastatuz, 3.3. atala.
- Azkenik, halaber aztertu ditugu berak bildutako euskal testuen interesa, berak erantsiriko oharpen linguistikoak eta

baita gaur probokatu dituzten irazkin linguistikoak ere. Guzti hau, 3.5. atalean ikusten da: "Garibai euskal filologo".

Gure ustez honela neurri jatorrean baloratua geratzen da gipuzkoar historilari kritikatuak.

3.1. Datu biografiko laburrak

Esteban Garibai eta Zamalloa Arrasaten jaio zen, 1533an eta leinuz oñatiarra bazen ere, Toledon jarri zen bizitzen 1574ean, bigarren ezkonduarik eta Felipe II. erregearen Kronista Ofiziala zela hil zen 1596an. (15 bis).

Oñatin eta Santo Domingo de la Calzada-n egin zituen ikasketak. 1570ean Amberesera joan zen bere obra handiaren edizioa burutzera: EL COMPENDIO HISTORIAL, 1671n amaitua¹⁰.

3.2. Garibairen ideia linguistikoak

3.2.1. Euskarari buruz KANPOKO ideia linguistikoak

Kronistak eta bere aurreko Zaldibia bezalaxe, tubalismo eta euskal-kantabrisismoaren aldeko agertzen da Garibai, Espainian gure hizkuntza izan zela primitiboa eta orokorra.

- Baina Zaldibia ez bezala, Garibai Toponimiaren laguntza hori frogatzen saiatzen da. Honela, gure herrian euskal izenak erabat zabalduak daudela dio behin eta berriz:

"Lurralde honetan, etxe, lur, haran, ibai, erreka, mendi eta muinoen izen guztiak bertako hizkuntzakoak direla ikusten da".(C.H.I., L. III, 72 or.).

Autoreak normalean erabiltzen duen "bertako hizkuntza" espresioaz ohartzeko gara, euskarari buruz diharducenean.

- Armeniar eta euskal toponimoen antza:
"Ararat...Aralar, Gordeia...Gorbeia, Araxes...Araxes..."
etab.

Berdintasun hau, gainera, euskararen jatorri postbabeliko eta orientalaren elementu demostragarria iruditzen zaio, gure genealogista euskal-kaukasismoaren aurrekari agertzen delarik eta, beraz, Pozarena ere bai.

- Gure hizkuntzaren isolamendua eta izaera sakona ere azpimarratu zituen Garibaik:
 "... ez du inongo beste hizkuntzaren partizipaziorik".
 (C.H., I, L.III, 77 or.).

Honek ezaugarritzen du, beraz, Garibai apologista bezala, bereziki Poza, Larramendi eta Astarloak landuko duten ildoan.

Laburpen xume honekin, uste dugu, garbi geratzen dela Zaldibiaren parean Garibaik aurrera-pausoa eman zuela euskal hizkuntzaren apologista bezala.

Jakina, Garibaik bere obran beste hainbat gai ere ukitzen du, hala nola hizkuntzaren izenak, honen hedadura, Europan mintzatzen diren beste hizkuntza guztiekiko bereiztasuna etab.¹⁷

3.2.2. Euskarari buruzko BARNEKO ideia linguistikoak

Arrasatear genealogista eta historilariak bere obra bikainean -eta bere Memoretan- hainbat oharpen ere egiten ditu, era isolatuan bada ere, Euskarari buruz, gure ustez benetako interesa sorterazten dutenak gainera:

- Euskarak baduela "artea" edo arauak, gramatika azken finen, eta gainera erraza litzatekeela egitea "latinak baino erregela gutxiagorekin". Zoritxarrez ez zen aintzakotzat hartu proposamen hau¹⁸.
- Sikulo eta beste batzuen ideia jasotzen du euskal izenen -a amieraz eta -ac pluralaz, nahiz eta bere atsotitzen itzulpenetan demostratzen duen, aipatu amaierak euskal artikulua direla.
- Dialektalizazioaz eta inguruko erromantzeek Euskara endekatu egin dutenez informatua ageri zaigu, orduan bere lehia apologistikoak alde batera uzten dituelarik;

- Euskal arrantzaleek bidaiak sarri egin dituztelako, Ternuan euskara bizirik dagoen informazioa ematen digu;
- Hainbat euskal aditz-formaren izaera markatua aipatzen du -aditz "maskulinoak eta femeninoak"-, euskararen ezau-garri berezia, A. Tovar-ek duela urte gutxi balio tipologikotzat kontsideratu zuena¹⁹.

Oharpen hauetako batzuen izaera errealista eta modernoak, gure ustez, demostratzen du alde batetik arrasatearrak bere hizkuntza bikain ezagutzen zuela eta, bestetik, linguistikaz ohar-tzeko bazuela sena.

3.3. Garibai etimologo

Esana dugu jadanik alor honetan oso kritikatu izan zela, etimologo txarraren prototipo bihurtzeraino gainera, Saroiandyk eta S. Mujikak bereziki²⁰.

Esan behar da etimologia zientifikoa XIX. mendean jaio zela, garaiko Gramatika Historikoaren eskutik. XVI. mendean, 1. kapituluaren laburpenean esan dugunez etimologiaren eginkizuna pertsonak, hiriak eta erresumak laudatzeko mitoak eta leiendak elikatzea zen hein handi batean. Baditu Garibaik era honetako etimologiak, oso gutxitan asmatuak.

Bada, ordea, alor bat non autorearen proposamen etimologikoaz maiz askotan ongi bideratuak dauden, gaur -lau mende geroago- proposatzen diren baliokideetatik aski hurbil daudenak:

- Euskal toponimo ugariren etimologia deskriptiboak: Nafarroa, Iruña, Pamplona, Hondarribia, etab.

Gure ustez, bada, ezin daiteke kontsidera Garibai bere garaiko etimologorik txarrena bezala, ezta onar ere bere etimologia asko guztiz baliogabeak direla, gaur bertan ere.

3.4. Garibairen beste ohar linguistiko batzuek

Historilariaren jakinmin linguistikoa ez zen mugatu euskararen barrutira bakarrik. Baditu bere orrialdeetan beste hainbat oharpen interesgarri:

- Euskal deitura batzuen jatorriaz;
- Oso bereziki nahi genuke azpimarratu berak hauteman zuen "Nafarroako Erromantzea"ren aparteko izaera, transkribatzen dituen diploma batzuetatik abiatuta, hauek Nafarroako Karlos III.aren garaikoak izanik. González Ollé eta Nafarroako Unibertsitateko bere lagunak 1970az gero zehatz-mehatz aztertzen ari direna intuitu zuen gure historilariak orduan.

3.5. Garibai euskal filologo

Filologoaren lehen eginkizunetako bat testuak bildu eta transmititzea da.

Garibai dugu Erdi Aroko euskal testu-biltzaileetan lehengengoetakoa, euskal linguistika eta literaturarentzat dudarik gabe garrantzizkoa izan dena. Azpimarratzekoak dira kantu eta balada batzuk:

- Martin Bañez Artazubiagako Eresiak;
- Lasturko Miliaren Eresiak;
- Beotibarren Kanta;
- Olasoren Kanta etab.

Jakina, hauen zati batzuen bertsio bat baino gehiago ditugu. Bestalde, Garibaik euskal atsotitzen bi bilduma egin zituen²¹.

Eta zera nabarmendu nahi genuke:

- Eskaini zigun beren itzulpena.
  - "... hitzez hitz lerro-artekatzea". (Memorias, 546 or.);
- Garibaik berak bere iruzkinetan erantsi zituen ohar fonetiko eta lexikoak.

Ez goaz "Garibai Filologo" kapituluaren idatzitakoak berritzera (55-57. or.). Bertan bildu ditugu -eta tesian askoz zabalago- K. Mitxelena, I. Sarasola, J.A. Lakarra eta beste batzuek Garibairen atsotitzak direla eta euskarari buruz jaulkitako garrantzizko iruzkin linguistikoak, morfosintaktikoak bereziki.

Laburpen gisa

Garibaik garaiko euskarologiaren sintesia eman zuen; eta, gainera, gure hizkuntzaren apologiaren oinarriak ezarri zituen, geroago Pozak, Larramendik eta Astarloak garatu zuten apologia.

Ia sistematikoki baliatu zuen Toponimia frogua linguistikotzat.

Euskararen "gramatika" bazela afirmatu zuen eta, bere ustez, laburra eta egiten erraza zela, gainera.

Garrantzizko euskal testuak bildu zituen eta bere atsotitzen itzulpena egin, hauen aspektu batzuek egoki komentatuz.

Amaitzeko, guretzat Garibai lehenengo euskal linguisten artean kontsideratu behar da eta seguraski lehen euskal filologoa dateke, arbuaitzekoak izanik berari buruz isuri diren eritzi gogor eta anakronikoak gainera.

4. kapituluaren. Andres de Poza lizentziatua

Bizkaiko Andres de Poza lizentziatua da estudiatu dugun hirugarren autorea, urduñarra berau. Honek problematika eta aktualitate ezberdinak aurkezten zituen eta honexegatik da berari dedikaturiko kapituluaren aurreko bi autoreenekiko aski desberdina.

4.1. Andres de Poza eta Yarza-ren biografia

Duela bi urte arte alde ilun batzuek erakusten zituen autore honen bizitzak.

“A. de Poza Flandrian: bere bizitzaren etapa ia ezezaguna” izeneko txostenaren bidez hein handi batean argituak izan dira bizitz atalak. Txostena Karlos Gonzalez Etxegarai jaunak idatzia da eta Euskaltzaindiaren aldizkarian publikatu da²².

Andres de Poza Urduñan jaio zen 1530ean, baina haurtzarotik bertatik Flandrian bizi izan zen, ikasketak Lovainako Unibertsitatean eginez. 1559an itzuli beharra izan zuen, Salamancan Zuzenbidea ikastera, bertan 1570ean graduatu zelarik.

Aipatu txostenak jakitera ematen digunez -eta 1587ko bere obrako daturen batek ere bai-, Flandriara itzuli zen, non bizi izan zen berriro 1579 edo 1580 arte. 1583an Bilbon agertzen da bizitzen, nautikako irakasle eta legegizon. Hainbat obra publikatu zituen:

- “Hydrografia la más cvriosa...”, Bilbo 1585;
- “De la antigua lengua y poblaciones... de las Españas”, bere obra linguistikoa, Bilbo 1587^{22bis}.

Beste hainbat lan ere publikatu zituen:

- “De nobilitate...”, bizkaitarren kaparetasunaren alde, 1589an;
- “Memorial a Sr. Rey D. Felipe II...”, 1590-92 inguruan.

Azkenik, Madrilen hil zen Poza, 1595ean, agian Prokuradore karguren bat zuelarik²³.

Bestalde, geuk ere planteatu dugu Koldo Mitxelenak harrotu zigun auzia, alegia Poza euskalduna ote zen ala ez jaiotzetik. Gure ustez ez zuen euskara menderatzen -bere obretan oinarritzen gara hau esateko-, eta ezagutza teorikoa izan bide zuen praktikoa baino areago -agian ezkondata gero lortua Bilbon?-, honetan nabarmenki bereizten delarik Zaldibia eta Garibairengandik.

4.2. Poza kritikaren aurrean

Gure lanak duen aspektu berri bat Pozari egindako kritikaren errepaso historikoa da.

Honi esker frogatu ahal izan dugu Poza desberdin baloratua izan dela autoreen eta garaien arabera. Isasti, Larramendi eta Unamuno euskal autoreek, era positiboan baloratu dute oro har, bereziki euskararen apologista bezala. Beste batzuentzat, ordea, Poza nahikoa iluna izan da.

Azkenik, esan Poza hizkuntzalari bezala errekonozitzea oraingo gertaera izan dela -bilbotar Unamunoren balorazio aintzindaria salbu-, Mitxelena, W. Bahner erromanista eta Eugenio Coseriu linguistari esker.

Gaur ez dago bakarrik apologista bezala kontsideratua, baita Pizkundeko euskal eta europar hizkuntzalari bezala ere.

Berrikuspen historiko hau egitera bultzatu gaitu Poza lizentziatuak euskarologiaren munduko figura nagusi batzuen baitan eragin nabarmena izan zuenaren usteak. Aspektu askotan Garibairen jarraitzaile izan zenak A. Larramendi eta A. Pablo Astarloa izan zituen bereziki bere eraginaren menpeko.

4.3. Bere obra ez linguistikoei buruz

Gure tesian bere obra ez-linguistikoaren aurkezpen laburra egin dugu: obra juridiko nahiz nabigazioko arteari buruzkoena. Hauek osatzen dute autorearen figura polifazetikoaren, errenazentista, baita gizon ekintzailearena ere, lehen aipatu Gonzalez Etxegaraireren txosten berriak ondorioztatzen duenez.

4.4.- 4.7. Andres Pozaren obra linguistikoari buruz

"DE LA ANTIGUA LENGUA Y POBLACIONES ... DE LAS ESPAÑAS", Bilbo, 1587.

Logikoa denez, honen azterketari dedikatu dizkiogu kapitulu-luko beste atalak: 4.4.-4.7.

Jadanik iradokia dugu -4.2.an- Poza lizentziatuak azken urteotan Europa mailako errekonozimendua lortu duela, besteak beste Koldo Mitxelenari esker²¹. Baina batez ere Eugenio Coseriu

errumaniar linguista eta Tübingengo irakasle denak urduñarrari dedikaturiko hiru artikuluek egin dute posible, 1972, 75 eta 76an idatzitako artikuluek alegia²⁵.

Bestalde, Pozaren obra linguistikoa publikatu zela eta Euskaltzaindiaren eskutik ospatu zen 4. mendeurrenak -Urduñan 1987an, lehenengo konferentzia aipatu Coseriu-k berak eman zuelarik²⁶ - eta berari esker gure artean sortu zen hainbat obrak, goraitatu eta eguneratu dute autore honen figura.

a) Poza europar linguista

Europako linguistikarentzat alderdi baliagarrienak laburbiltzen saiatuko gara:

- Egin zuen Europako hizkuntzen sailkapena (5. kapitulua), Coseriu-k oso laudatua (1972). Hemen zera nabarmenduko dugu:
- Errumaniar hizkuntza, hizkuntza erromaniko katalogatzea eta italieraren desberdina: "... ut cum difficultate Italus Vvalacchum intelligat" (f 67 a).
- Antzeko katalogazioa albaniar hizkuntzarekiko;
- Frantziar hegoaldeko dialektoen deskribapen aski egokia;
- Ingelesaren karakterizazioa: "... de Gallica et de Flandrica conflata" (Ibidem).
- Espainieraren germanismoei buruzko bere azterketa, errumaniar irakaslearen artikuluetan bigarrenaren gaia (1975), zeinak dudarik gabe kalifikatzen bait du Poza "XVI. mendeko lehen germanista espainiar" bezala, Aldrete baino hobetzat gainera.
- Coseriu-k, gainera, Urduñan, Pozaren hebraismo moderatua goratu zuen, hebraieraren nagusitasuna baieztatzen bazuen ere, Pozak hizkuntza erromanikoak latinetik deribatzen bait zituen, hebraierara igo gabe.
- Coseriu-k, azkenik, Gesner, Megiser eta Escaligero-rekin konparatzen du Poza, Pizkundean Europako hizkuntzen

beste hainbeste sailkapen egindako autoreekin alegia, bere epaia hauxe izanik:

“Honela bada, ia ezezaguna den Poza erabat konpara daiteke Gesner eta Megiser-ekin -aspektu batzuetan bereak baino hobea delarik- eta oker handirik gabe Escaligero-rekin berarekin ere”²⁷.

b) Poza euskal hizkuntzalari

Ulertzekoa denez, aipatu irakasleak apenas jarri duen arre-tarik 1587ko obraren aspektu “euskaldunetaz”. Hauek kontuan-ago izan dituzte K. Mitxelenak, Joakin Gorrotxategik²⁸ eta biz-kaitar legegizonaz noizbait arduratu garenon artekoak.

- Poza eta toponimia

Toponimiaren balorazioan erabat Garibairen jarraitzaile agertzen zaigu urduñar Lizentziatua, obraren 1. kapitulan bertan aldarrikatzen duelarik beste momentu batean “printzipio toponimikotzat” kalifikatu duguna, berak bait dio aipatu izenak:

“berritasun eta okasio askorekin ez bada, inoiz ez edota oso berandu aldatzen diren gauzak direla” (f. 2 i).

Poza, gainera, Iberiar Penintsulako euskal toponimoen lehen aztarnari gutxi-asko sistematiko bezala agertzen zaigu, ge-roagoko Humboldt eta euskal-iberistei aurrea hartuz, M. de Unamunok bere garaian oharterazi zuelarik²⁹.

- Poza euskararen apologista

Andres Pozak euskara postbabeliko eta *isolatu* kontsideratzen du, honela Zaldibia eta Garibairen teoria osatuz.

Poza lizentziatuak ekiten dio, bide batez, euskararen Apologia “filosofikoa”ri -bere obraren XII. kapitulan- eta, ondo-rioz, bere etimologia sakon eta misteriotsuak lantzeari. Honetan “kristau kabala”ren zirriborroa ikusi uste izan du Jon Juaristik eta Poza euskal linguistika erromanikoaren aitzindari kalifikatu du³⁰.

Guk, gure aldetik, Larramendi eta Astarloaren aitzindari beza-la ikusten dugu Poza eta, beraz, azkeneko hau ez zaigu iru-

ditzen, I. Lakak oraintsu azpimarratu duen bezala, kasu hain isolatua denik³¹.

- Poza eta filologia hispanikoa

Jadanik aipatu dugun germanismoen gaiaz aparte, urduñarraren obrak badu beste mami interesgarririk filologia hispanikoaz:

- espainieraren grezismoei buruz;

- Mendialdeko hizkuntzari buruz (acerca del habla de la Montaña).

Ondorioz, Eugenio Coseriu-rekin batera baieztatzen dugu, Andres Poza -"linguiste avant le mot" K. Mitxelenaren hitzetan-Pizkundeko eta europar hizkuntzalari tituluaren merezigarri dela.

Amaitzeko, A. Tovarrek dioenez gogora ekarriko dizuegu, Pozaren obran euskarari buruzko gai eztabaidagarri guztiak aurkitzen direla³².

5. Kapituluak. Ondorioak

Gure tesiaren ondorioak ahalik eta laburren nahi genituzke bildu, bereziki **aurkezpenean** formulatu ditugun galderak direla eta.

Gure ustez, Zaldibia, Garibai eta Poza izan daitezke euskal hizkuntzalarien lehen belaunaldia, hizkuntzari buruzko herritar espekulazio anonimoaren eboluzioa hain mitikoa ez den gogoetara daramana, gogoeta linguistikora, autorez autore geroz eta progresio eta depurazio handiagoz jarraituko duenera.

Linguistika orokor nahiz hispanikoari irekirik aurkitzen direnaz batera -Garibai eta Zaldibia-, Pizkundeko Linguistikaren jarraitzaile agertzen dira:

- hizkuntzen jatorri eta argitasunari buruzko ohizko beren ideietan: hebraismoa, mito babelikoa, etimologiarekiko interesa etab.;
- eta hizkuntza arrunt ez-idatzi batekiko beren interesa -euskarekikoa alegia-, berau erromanikoa ere ez izanik.
- beren lan filologikoan: testuen bilketa, E. Garibaik itzuli eta gainera komentatu ere egiten dituen testuena.

Gure ustez seinalatu ditugu -dagozkien kapituluetan- Garibai eta Pozaren baliozko aspektu metodologikoak eta baita bai filologia hispanikoan eta bai europarrean ere izandako asmamenak.

Azkenik, jaso ditugu, baita ere, euskarari buruzko beren ideia positiboena, hauetatik orain berriro, bi bakarrik aipatuko ditugunarren, garrantzikoena iruditzen zaizkigulako:

- euskara, gure Herrian behintzat, bertako hizkuntza izatearen komentzimentua, "la mesma lengua de la tierra" Garibairen hitzetan.
- halaber bere lehia euskara beste hizkuntza guztiez berezia eta desberdina dela mantentzean, honek zera esan nahi duelarik gure ustetan, euskara errealitatean hizkuntza postbabelikoa dela edota "matriz menor" Escaligero-ren hitzetan.

Hemen geure buruari galdetu diogu ea erlaziorik ba ote dagoen euskararen ezaugarri propioen eta estudiatu ditugun hiru autoreen ideia linguistikoen artean.

Eta baiezkota esan dezakegula iruditu zaigu, bakarrik, hizkuntza ez ofizial, arrunt, ez-idatzi eta defentsa eta apologien beharrezko hizkuntzaren egoeraren eta garrantziko ezaugarri honen artean, hau gure apologisten artean ia nagusia, geroko euskal linguistikan nahikoa agertzen dena, ia gure mendera arte.

Euskaratzailea: Jon Urrujulegi

J.R.Z.

¹ BREVE HISTORIA DE LA LINGUISTICA, Edit. Paraninfo, Madrid, 1974, 9. or. eta hurr.

² MITOLOGIA E IDEOLOGIA SOBRE LA LENGUA VASCA, Alianza Editorial, Madrid, 1980; bereziki, 3. kap.

³ HISTORIA DE LA LITERATURA VASCA, Edit. Minotauro, Madrid, 1960; "Al lector", 7, or.

⁴ Ikus Linguistikaren hainbat historia -Arens, Mounin, Robins, Droixhe etab.-, eta bereziki:

J. Ceard: "Du Babel à la Pentecôte: la transformation du mythe de la confusion des langues au XVIe. s.", B.R.H., 42, 1980, 577-594. or.; Cl G. Dubois: MYTHE ET LANGAGE AU XVIe. S., Edit. Ducros, Bordele, 1970, 173. or.; LAUNAY, Me. Luce: "Un roi, deux enfants et deux chèvres: le débat sur le langage naturel che l'enfant au XVIe. s.", STUDI FRANCHESI, 72 zka. 1980 irail-abenduak, Torino, Italia, 401-414. or.

⁵ Cl. G. Dobois, op. cit., 80. or.

⁶ op. cit., 101. or.

⁷ "El Humanismo español del s. XVI", ESTUDIOS CLASICOS, T. IX, 51 zka. (1967), 211-297. or.

⁸ "El language del s. XVI.", MIS PAGINAS PREFERIDAS, Gredos, 1957, 9-45. or.

⁹ MITOLOGIA...: 1. eta 2. kap., 15-47. or.

¹⁰ Bi teoria edo mito hauei buruz halaber irakurri beharra dago W. Bahnerren hurrengo obra: LA LINGUISTICA ESPAÑOLA DEL SIGLO DE ORO, Edit. Ciencia nueva, Madrid, 1966.

¹¹ Fausto Arozenak prestatua, Sarrera, ohar eta indize toponomastikoarekin, Gipuzkoako Diputazioaren Inprenta, Donostia, 1945, 141. or.

¹² F.H.V., par. 207, 388. or.

¹³ L. Michelena: TEXTOS ARCAICOS VASCOS, Minotauro, Madrid, 1964.

¹⁴ Peru Saez de Elizondok idatzia dauka Zaldibiaren -eta maila apalagoan Garibairen- estudio birbalaratua Deustoko Instituto de Estudios Vascos de la Universidad-ek publikatzeko.

¹⁵ J. Caro Baroja: LOS VASCOS Y LA HISTORIA A TRAVES DE GARIBAY, Edit. Txertoa, Donostia, 2. edi. 1972. Ikus bereziki XII kap.

¹⁵ bis. Ikus bere biografia, Fausto Arozenarena: GARIBAY, Itxaropena, Zarautz, 1960.

¹⁶ Lehen edizioaren data 1571koa da, Amberesen. Bigarrena 1628koa, Bartzelonan. Honen erreprodukzio bat du egina Gerardo Uñak, 1988, Leioa, Bizkaia.

¹⁷ Oraintsu publikatu dugu artikulu bat, honela titulaturik: "Garibai hizkuntzalari", A.S.J.U., XXIII-1, 1989, 49-58. or., zeinak laburbiltzen bait du -lan honek baino zertxobait zabalago- tesian dagokion kapitulua.

¹⁸ B. Oyharçabal: "Les travaux de Grammaire Basque avant Larramendi (1929)", A.S.J.U., XXIII-1, 1989, 59-74. or.

¹⁹ "Orígenes del euskera: parentescos, teorías diversas, EUSKAL LINGUISTIKA ETA LITERATURA BIDE BERRIAK, Deustoko Unibertsitateko Argitarapenak, Bilbo 1981, 7-23. or., bereziki 12. or.

²⁰ Goiko aipatu gure artikulua bibliografian aipatzen diren bere lanetan, A.S.J.U., XXIII-1, 58. or.

²¹ Arrasatearraren atsotitzen bildumetatik "galdutako" eskuizkribuaz, ikus orain: P. Urkizu: "Garibairen eskuizkribu galdu bat (1592)", MUNDAIZ, 37-38 zka., 33-85. or.

²² EUSKERA, XXIII (2. ald.), 1988, 2, Bilbo, 569-621.or. Eskerrak ematen dizkio Euskaltzaindiari bera publikatu aurretik kopia bat eskuratu zigulako.

²³ Bere azken edizioak, Minotauro, Madrid, 1959; Euskaltzaindia, Urduña, 1987ko iraila.

²⁴ Lehen ere idatzia genuen Pozaz; ikus: MUNDAIZ, 33 zka., 93-98. or.

²⁵ "Guillaume de Humboldt et la langue basque", LENGUA E HISTORIA, Edit. Paraninfo, Madrid, 1985, 143-162. or., bereziki 144. or. (artikulua 1972koa da).

²⁶ Eugenio Coseriu-rena: (1972) "Andres de Poza y las lenguas de Europa", STUDIA SPANICA IN HONOREM R. LAPESA, Gredos, Madrid, T. III, 199-217. or.; (1975) "Un germanista vizcaíno en el s. XVI. Andrés de Poza y el elemento germánico del español", ANUARIO DE LETRAS, 13, Mejico, 5-16. or.; (1976) "Sobre el conocimiento de la lengua rumana en Europa occidental en el s. XVI. (Genebrard y A. de Poza)", SCRITTI IN ONORE DI GIULIANO BONFANTE, II, Paideia Editrice, Brescia, 1976 (Originala alemanez).

²⁷ Ikus ihardunaldien gure aipamena, MUNDAIZ, 33, 99-102. or. bereziki.

²⁸ Coseriu 1972, 217. or.

²⁹ "Andres de Poza y el Euskera", A.S.J.U., XXI-3, 1987, 661-681. or

³⁰ Aurreko oharrean aipatu dugun artikuluan Gorrotxategi irakasleak du egi- na euskal toponimoen azterketa etimologikoa eta hauek Pozaren baitan era- kusten duten euskararen ezagutza

³⁰ Bere hitzaldia

EUSKAL HERRIKO UNIBERTSITATEAREN UDAKO VII. IKASTAROAK, DONOSTIA, 1988ko Iraila, "Hizkuntzalaritza XVIII. eta XIX. Mendeetan" izeneko zikloan.

³¹ "Astarloaren hizkuntzalaritzaz", A.S.J.U., XXIII-1, 1989, Donostia, 75-86. or.

³² MITOLOGIA..., 52. or.